

ПОКЛОНІННЯ “СВЯТИМ МІСЦЯМ” ЯК ЕЛЕМЕНТ ДУХОВНО-РЕЛІГІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

© Крюкова Наталія, 2007

Досліджується проблема паломництва до “святих місць”. Автор характеризує історію цього явища, описує мету, яку ставлять перед собою прочани, а також визначає роль паломництва в житті суспільства. Виявлений психологічний аспект поклоніння “святим місцям”; це явище проаналізовано з релігійного і наукового погляду. Феномен поклоніння “святим місцям”, паломництво до них, віра в їхній вплив на людину є частиною духовно-релігійної культури суспільства

Ключові слова: паломництво, духовність, “святі місця”, поклоніння, релігійна віра.

Krjukova Natalija. The worshipping of holy places as the element of spiritual and religious life.

The article is dedicated to the investigation of a problem of pilgrimage to holy places. The author describes the history of pilgrimage, the aims that pilgrims want to achieve, and defines the role of pilgrimage in the society. The article represents the psychological aspect of pilgrimage to holy places. The phenomenon is analysed religiously and scientifically. The author makes a conclusion that phenomenon of worshipping of holy places, pilgrimage to them, faith in their influence on a person – are indisputable facts of spiritual life of the society.

Key words: pilgrimage, holy places, worship, spirituality, faith.

Паломництво – подорожі вірян на поклоніння до святих місць, – відоме ще із сивої давнини. Слово “паломництво” походить від латинського palma (пальма), яке пов’язане із традицією привозити з Палестини пальмову галузку. Євангеліє від Луки оповідає, що сам Господь і його Пречиста Мати “ходили в Єрусалим на свято Великодня”. Імовірно, уже в перші десятиліття й століття християнства віряни відвідували місця, пов’язані з ім’ям Ісуса Христа. В IV столітті Свята Олена, мати Костянтина Великого, здійснила паломництво на Святу Землю й відшукала хрест, на якому був розп’ятий Ісус. Саме так зародилась традиція паломництва. У добу Середньовіччя в європейських країнах здійснювалися Великі паломництва – відвідування Святої Землі й Рима, і малі паломництва – відвідування місцевих святинь.

Одним з перших руських православних паломництв була поїздка святої княгині Ольги до Константинополя для прийняття хрещення. Після християнізації Русі паломництво стає традиційним. Прочани ходили як до вітчизняних святинь, так і в Єрусалим, на Афон. При князі Володимирі, що хрестив Русь, здійснив паломництво до Афона й Константинополя преподобний Антоній, майбутній засновник Києво-Печерської лаври. У середині XV століття, коли турки захопили Константинополь, паломництва на Святу землю тимчасово припиняються. Поширенішими стають малі паломництва – відвідування місцевих святинь. Із другої половини XVI століття паломництва на Святу землю поступово відновлюються. Розквіт паломництва припадає на XIX століття. На початку XX століття Афон відвідувало 8–10 тисяч чоловік на рік, Святу землю – близько 30 тисяч.

Чого прагнуть ті люди, котрі прямують до того або іншого святого об’єкта? Прочани йдуть до священних місць, аби поклонитися мощам святих і чудотворним іконам, сподіваючись одержати

допомогу, зцілення, відчуття зв'язок з Богом, почерпнути благодатну силу. Паломництво – шлях до вищої благодаті. Прочани прагнуть відвідати храми, монастирі, побачити нетлінні моці святих, зійти на Святу гору, напитися цілющої води із Святого джерела.

Можна стверджувати, що паломництва є невід'ємною складовою духовного життя суспільства, яке виконує певні важливі функції.

По-перше, це духовно-просвітительська роль, тому що під час поїздки мандрівники довідуються про історію тих місць, які відвідують. Прочани знайомляться з особливостями різних богослужінь, реліквіями святих, монахів, з іменами яких пов'язані ці місця.

По-друге, це загальнодуховне значення. Монастирі завжди були не тільки релігійними, але й освітніми, культурними й історичними центрами.

По-третє, це благодійницька роль. Прочани довідуються про потреби храмів, монастирів, скитів, привозять речі, продукти, дають грошові пожертви [6, с.72].

Паломництво (хадж) є одним з п'яти стовпів мусульманської віри – догматико-ритуальної основи ісламу. Паломництво в Мекку хоча б раз у житті зобов'язаний здійснити кожний мусульманин, який володіє достатніми фізичними й матеріальними можливостями. Прочани прибувають у Мекку в сьомий день місячного календаря зу-ль-жиджжа й переходять в іхрам – особливий стан, необхідний для здійснення малого (умра) і великого (хадж) паломництва: вони очищаються обмиванням, стрижуть волосся й нігті, надягають вбрання (теж іхрам), що складається із двох полотен простої білої тканини. Одним вони оперізують стегна, інше накидають на плечі. Закутавшись в іхрам, як у саван, прочани тимчасово вмирають для земного життя.

Підготувавшись тілом і духом, прочанин здійснює ходу з правої ноги в подвір'я Головної мечеті Мекки (ал – Маджид, ал - Хорам), який він після всіх церемоній полишає, вже ступаючи з лівої. Через Ворота Миру (Бабів ас-салам) він підходить до північно-східного кута Кааби, де лежить “чорний камінь”, цілує його або торкається рукою, підносячи потім її до своїх губ, і робить таваф. Так називається семиразовий обхід Кааби за годинниковою стрілкою: перші три кола бігом, інші – розміреним кроком. Після молитви прочанин п'є воду зі священного колодязя Замзам і виконує обряд сай, тобто сім разів пробігає між пагорбами ас-сафа й ал-мерва.

Такою є обрядовість малого паломництва (умри). Якщо прочанин не збирається поєднати умру з хаджем, він виходить зі стану іхрам, зрізуючи в себе пасмо волосся. Якщо ж він вирішив об'єднати обидва паломництва, то залишається в іхрамі. Сьомого дня місяця зу-ль-хиджжа прочани слухають проповідь і моляться в Каабі. Наступного дня йдуть через долини Міна й Муззалифа в долину Арафат і ночують там. Опівдні дев'ятого дня місяця зу-ль-хиджжа починається вукуф, або стояння на горі Арафат, що триває до заходу. Весь цей час прочани слухають проповіді й моляться. Потім біжать у Муздالیфу, де в яскраво освітленій мечеті читають вечірню й нічну молитви. Ранком десятого дня місяця зу-ль-хиджжа починається Велике свято жертвопринесення, що триває три або чотири дні. Прочани кидають сім камінчиків у крайній із трьох стовпів, що персоніфікує Диявола – Ібліса, котрий намагався перешкодити пророкові Мухаммеду. У долині Міна вони приносять у жертву Богові верблюда, бика або вівцю на згадку про жертвопринесення Ібрахіма. Більша частина жертвовного м'яса віддається бідним. Поголивши голову, або, принаймні, відрізвавши пасмо волосся, прочани повертаються назад у Мекку для останнього обходу Кааби. Ритуал є повним, і прочанин одержує титул хаджі із правом носіння зеленої чалми.

Важливо відзначити, що відвідування інших місць, де розміщені могили мусульманських святих або знамениті мечеті, паломництвом не вважається. Повертаючись до характеристики окремих священних місць Криму як об'єктів поклоніння для представників як християнської, так і мусульманської конфесій, варто пам'ятати, що для християн це – місце малого паломництва, а для мусульман – це лише місце поклоніння.

У такому контексті автор вважає за необхідне розглянути науково-психологічний аспект поклоніння святим місцям і паломництва до них. Відзначимо два підходи до цього питання – підходу релігійно-психологічного (спираючись, наприклад, на теорію тлумачення релігійного досвіду Вільямом Джеймсом) і концепції суто наукової. Постулат сучасної психології зводиться до того, що всі стани свідомості (від нормального до піднесеного) неодмінно зумовлені органічними

процесами. Однак перевага, яку люди надають певному стану духу (релігійної спрямованості), пояснюється або тим, що люди відчують насолоду в цих станах, або тим, що вони приносять певні очікувані щасливі наслідки для життя людини. Віра у святість певних об'єктів, їхнє шанування, віра в їхню чудотворну цілющу силу, віра в те, що в цих місцях можна підвестися до Вищого божества – все це може бути для релігійної людини таким самим переконливим, як і безпосередній чуттєвий досвід [1, с.176]. Більше того, все це викликає у неї більшу довіру, ніж переконання, здобуті логічно. Раціоналізм доводить, що всі вірування в остаточному підсумку мають спиратись на ясно виражені положення, які поділяють на такі категорії:

1. Певні теоретичні обґрунтування.
2. Певні факти почуттєвого характеру.
3. Певні гіпотези, побудовані на цих фактах.
4. Певні логічні висновки.

Однак підсвідоме життя дарує людині інтуїцію, яка досягає рівня свідомості, і людина раптом розуміє з повною очевидністю, що ця інтуїція ближча до істини, аніж найточніші логічні міркування, спрямовані проти неї.

Так, Джеймс стверджував, що справжню основу істини становить наша імпульсивна віра, а філософія, що виражається в словах, – лише низка формул, у які ця віра вкладається. Інстинкт наказує і веде, а розум слідує за ним [1, с.218]. Цими позиціями можна пояснити психологічну природу такого явища, як паломництво, непереборне бажання відвідати “святі місця”. Психологія в галузі асоціативних ідей говорить про таке.

Думки, бажання, сподівання розпорошені у свідомості людини на окремі групи й існують порівняно незалежно одне від іншого. Ціль викликає у свідомості специфічне зрушення й концентрує навколо себе групу ідей, що перебувають у підпорядкуванні до тієї мети, з якою вони асоціюються (наприклад, мета – фізичне зцілення від недуги, що мучить, ідеї – довідатися, який саме об'єкт у тому або іншому географічному регіоні має сакральне значення щодо зцілення від конкретної недуги, відвідування цього об'єкта, виконання послідовних ритуальних дій (молитва), чудотворна ікона, купання у святому джерелі, дотик до святих мощів тощо).

Всі інші ідеї зникають із поля свідомості. Необхідно відзначити, що хоча в цьому явищі беруть участь свідомість, мислення й воля людини, головну роль відіграє підсвідоме зародження й дозрівання мотивів. У цьому зв'язку варто пригадати таке психологічне поняття, як “поле свідомості”. Його елементарною частиною є увесь душевний стан повністю, вся сукупність мислимих у цей момент об'єктів. Різні стани свідомості змінюються в нас, кожен з них має свій яскравий центр, навколо якого розташовуються об'єкти думки за ступенем спрямованої на них свідомої уваги; останні ряди губляться на межі поля свідомості, що визначити доволі складно. Поле свідомості може розширюватися й звужуватися. Розширення поля характерне для радісних станів, коли погляд відкриває безліч істин, до нього доходять промені таких світових відносин, які ми швидше вгадуємо, ніж бачимо.

Поле свідомості звужується у стані пригніченості, поганому настрої, у разі хвороби, втоми. Людина почуває себе пригнобленою, сумною.

Межа між реальним і можливим у свідомості така неясна, що завжди важко сказати, чи осмислюється певний елемент духовного життя.

Психологія, вказуючи на складності з визначенням крайніх меж поля свідомості, констатує:

увесь вміст свідомості у цей момент перебуває у межах саме цього, у цей момент задіяного “поля свідомості”;

все, що перебуває поза межами “поля свідомості”, абсолютно не існує як факт свідомості.

Особливо важливим відкриттям у психології було те, що в деяких людей свідомість не обмежується звичайним полем з його центром і периферіями, а охоплює ще низку спогадів, думок і відчуттів, які перебувають за межами основної свідомості, але повинні визнаватися фактами свідомості, які засвідчують своє існування безсумнівними ознаками. Вони перебувають у зоні так званої сублімаційної свідомості. Наслідком сильного розвитку сублімаційної свідомості є те, що звичайне поле піддається вторгненню цієї свідомості, що проявляється незрозумілими імпульсами

до певних вчинків, нав'язливими ідеями, зоровими й слуховими галюцинаціями. Можна припустити, що результатом саме подібних процесів є непереборне, а часом і нічим не обгрунтоване бажання людини відвідати “святі місця”, випити зі святого джерела, доторкнутися до святих мощів.

Джеймс стверджує, що “як світ матеріальних речей проникає у поле нашої свідомості через зовнішні відчуття, так і вищі духовні істоти й сили (якщо вони дійсно існують), можуть діяти на нас лише за умови наявності в нас підсвідомої галузі душевного життя” [1, с.83]

Існує й інший погляд на цю проблему, погляд науково-психологічний, точніше, атеїстичний. Фахівці з медико-психологічного погляду пояснюють всі процеси, що відбуваються у свідомості релігійно налаштованої людини, називаючи її стан патологічним. Тут особлива роль приділяється навіюванню. Воно впливає на різні аспекти людського життя, позначається на поведінці особистості й соціальної спільноти, на потребах, оцінках, звичках, вчинках, почуттях. Домінує навіювання й у формуванні релігійної свідомості [3, с.47]

Поняттям “навіювання” охоплюють три послідовні процеси. Перший – це прищеплювання програми поведінки, яка може виходити від однієї особи або колективу людей і передаватися одній людині або групі осіб. У разі самонавіювання джерело й виконавець програми поєднані в тій самій людині. Другий – мозкові психофізіологічні механізми, які забезпечують виконання насадженої програми поведінки. Третій – вихід психонервового процесу на виконавчі системи. Поводження, сприйняття й тілесні функції стають адекватними привнесеній програмі. Навіювання завершується перетворенням програми на дію. Поняття “навіювання” рівнозначне за змістом латинському поняттю “сугестія” (suggestio).

Велику роль навіювання відіграє в практиці релігійних організацій. Слово, яке тісно пов'язане з мовним впливом, від давня застосовується як потужний засіб впливу на паству. Слово, разом із вражаючою архітектурою храму, його інтер'єром, музикою, дією ароматичних речовин, надихало й зміцнювало віру.

Навіювання тісно пов'язане з уявою. В уяві створюється образна модель предметів або явищ, що не існують взагалі або у певній ситуації. Воно може стосуватися минулого, сьогодення й майбутнього, бути реальним, утопічним, фантастичним. Відповідно до цього погляду продуктами фантастичної уяви є релігійні ідеї й погляди. Людська уява створила образно-символічний світ язичницьких релігій. Міфологічні істоти, що втілили в себе людські мрії, пристрасті, чесноти й вади, дійшли й до християнської релігії. Людина здатна розвинути уяву до появи ілюзій і галюцинацій. Це можливо лише за емоційно насиченою уяви. Тоді вона переживається як реальність і подібно до неї впливає на людину. Найтонший і найтісніший зв'язок навіювання з уявою засвідчують численні факти. Зокрема, поява у фанатично віруючих людей ран, що кровоточать (стигм), на місцях ран від цвяхів розіп'ятого на хресті Ісуса як результат самонавіювання.

Імовірно, визнання певних об'єктів святими, вшановування й поклоніння їм, паломництво до них можна трактувати в цьому контексті як результат навіювання (або самонавіювання) людей, наділених емоційно багатою уявою.

Реалізації навіювання сприяють умови, що підвищують сугестивність суб'єкта. Такими є психологічна установка й конформізм. Вчення про психологічну установку розроблено грузинською психологічною школою, очолюваною Д.Н. Узнадзе. Цей вчений вбачав в установці готовність суб'єкта до певної діяльності. Психологічна установка до сприйняття навіювання зближається з поняттям віри. Чим сильніша віра в надприродне, тим інтенсивніша його дія на психічний і емоційний стан людини [2, с.143] Психологічна установка, втілена у віру, може виявитись емоцією очікування (очікування зцілення від дотику до святих мощів, очікування “чуда” від купання в “святomu джерелі”). Кожен нерідко переконувався на собі: людина часто бачить те, що бажає побачити й чує те, що хоче почути.

Ще один каталізатор навіювання – конформізм, який проявляється в несвідомому наслідуванні соціального мікросередовища, у наслідуванні дій. Надзвичайно великою є його роль у формуванні релігійної свідомості. У періоди масових релігійних піднесень, коли віряни переймаються фанатичною потребою чуда, жадають божественних одкровень, котрі траплялись з

кимось одним, чи з кількома, лавиною охоплювали оточуючих і викликали загальні галюцинації. Невипадково відомі тисячні відвідини прочанами того або іншого об'єкта поклоніння, що є типовим прикладом конформізму.

З наукових позицій можна пояснити й розкрити сутність явищ, котрі називають “релігійні чудеса”. Релігія вважає “чудом” незвичайні явища, що сталися з волі надприродних сил, всупереч існуючим об'єктивним законам природи. Почуття й емоції, психологічна установка й світогляд вірян мають бути готовими до сприйняття “чуда”. Віра в чудо формується переважно через навіяння й самонавіяння. Чи не найпоширенішим варіантом релігійного “чуда” є “чудо зцілення”. В релігійній літературі знайдемо безліч сюжетів на цю тему. Сенс ефективного лікування полягає у навіянні, а саме у словах – “віра твоя врятувала тебе”. Чим сильніша віра того, хто страждає, в чудо зцілення від святого, котрий причетний до цього, тим кращий результат. Так, саме на навіюванні ґрунтується в психотерапії лікування багатьох захворювань як невротичного, так і органічного походження. Лікувальний ефект досягається за рахунок підвищення активності захисних можливостей організму – активізації імунобіологічних і компенсаторних механізмів.

Офіційна наука трактує як патологічні стани одкровення пророків і святих. Зокрема, основою легенд про засновника ісламу Мухаммеда, швидше за все, стали галюцинації, пережиті ним через напади епілепсії із судорожними симптомами й запамороченням свідомості. Знаменнями, пов'язаними із галюцинаціями, пояснюють численні “чудеса” у “святих місцях” і зцілення в них, як і виникнення тих святинь, що притягують до себе тисячі прочан.

“Чудеса зцілення” наука пояснює навіянням і самонавіянням, які віряни пов'язують із своїм видужанням. Цей феномен належить до сфери психотерапії. “Святі місця” – це фактори, які зумовлюють навіювання. Популяризація слави про “святе місце” – головна умова зцілення прочан. Слава вселяє віру, а віра приносить видужання. Чим сильніша віра в цілющу силу “святини”, тим більшою є психологічна готовність до лікувального ефекту навіюванням. У міру наближення прочан до “святини” зростає їхня впевненість у зціленні. Причиною звільнення від недуги або полегшення стану у святих місцях є той вплив, який справляють лікувальні води (якщо вони є), і пристрасна віра, навіяна зціленнями інших. Організм відгукується на навіяння мобілізацією захисних засобів: підвищується імунобіологічна активність, поліпшується кровопостачання уражених тканин, приводяться в дію компенсаторні здібності.

Отже, із усього, сказаного вище, можна зробити такий висновок. Явище поклоніння святим місцям, паломництво до них, віра в їхній потужний вплив на людину – це ті факти духовного життя суспільства, які не можна заперечувати. Віра в їхнє існування має давню історію, яка не вичерпується і в наші дні. Ці явища можна пояснити як з релігійно-психологічного, так і з науково-матеріалістичного погляду. Ці підходи є відмінними. Але якщо хоч одній людині полегшало, на певний період людина знайшла душевний спокій і повернула фізичне здоров'я, то навіть із цієї причини не можна заперечувати цінність цих явищ і їхню позитивну роль у житті соціуму.

1. Джеймс У. Многообразие религиозного опыта. – М.: Наука, 1993. 2. Куценко Б.М. Эмоции и религия. – К.: Политиздат Украины, 1987. 3. Линецкий М. Л. Внушение и мы. – М.: Знание, 1983. 4. Дардже Дж. Мир паломничества. – М.: БММ АО, 1998. 5. Томпсон М. Философия религии. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. 6. Христов Т. Т. Религиозный туризм. – М., Academia, 2003.